

MİDHAT PAŞA'NIN TUNA VİLÂYETİ ARŞİVİNİN KURULMASI İÇİN BİR TEŞEBBÜSÜ

Atilla ÇETİN

19. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı tarihinin önemli şahsiyetlerinden birisi olan Midhat Paşa, çeşitli devlet görevlerinde ve hususiyle vâilîliklerinde (Niş, Tuna, Bağdad) yaptığı yenilikler ve ıslahatlarla tanınmıştı¹. 1864 yılında Osmanlı idarî ve mülkî teşkilâtında yeni bir organizasyona gidilmiş, eyâlet usulünden vazgeçilerek, Fransa'nın département sistemine benzer bir şekilde vilâyetlerin kurulması amaçlanmıştır. Bu hususta 1864 tarihli vilâyet nizamnâmesi çıkarıldı. İlk deneme olarak, Silistre, Vidin, Niş eyâletleri birleştirilerek «Tuna vilâyeti» adı altında bir vilâyet teşkil olundu ve yeni sistemin uygulanmasına başlandı. Bu vilâyetin başına, daha önce Niş'te önemli başarılar kazanmış olan Midhat Paşa tayin edildi (Cemaziyevvel 1281/Ekim 1864)².

Midhat Paşa, 11 zilkade 1284/5 mart 1868 tarihine kadar 3,5 yıl yürüttüğü Tuna vâililiği esnasında, vilâyet nizamnâmesine uygun olarak, gerekli teşkilâtı kurdu. Başardığı işlerin başlıcaları şunlardır; Vilâyete ge-

¹ Ali Haydar Midhat, *Midhat Paşa, hayat-ı siyasiyesi, Tabsıra-i ibret*, İstanbul 1325; Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrîâzamlar*, İstanbul 1940, s. 315-414; M. Tayyib Gökbilgin, «Midhat Paşa», *İA*, VIII, s. 270-282; İsmail Eren, «Midhat Paşa'nın Niş'te kurmuş olduğu modern Türk kütüphânesi», *Türk Kültürü*, S. 56 (1967), s. 50-54; Yusuf Halaçoğlu, «Midhat Paşa'nın Necid ve hâvalisi ile ilgili birkaç lâyihası», *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 3, (Ekim 1972, «1973»), s. 149-177; Najib E. Saliba, «The Achievements of Midhat Pasha as governor of the province of Syria, 1878-1880», *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 9, No. 3, (August 1978), pp. 307-323.

² Tuna vilâyeti kanunu için; *Düstur*, İstanbul 1282, s. 517-536; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, Ankara 1977, 2. basım, s. 152-154; Roderic H. Davison, *Reform in The Ottoman Empire, 1856-1876*, Princeton 1963, pp. 137-171; Skender Rizaj, «Osmanlı İmparatorluğu'nda vilâyetler sisteminin niteliği (1864-1878)», *II. Mülterarası Türkoloji Kongresi Tebliğ Özetleri*, İstanbul 4-9 Ekim 1976, s. 27-28.

rekli olan yol ve şoseleri, köprüleri yapma işini ele aldı. 3 yılda, 3000 km. yol ve 1400 den fazla köprü yapıldı. Zaptiye askeri muntazam bir şekle konarak, vilâyetin asayişini sağladı. Ziraat ile uğraşan halk için, menâfi sandıkları adı ile kredi sandıkları kurdu. Köylülerin ziraat işlerinde ihtiyaçları olan parayı buradan sağlayabilmeleri mümkün oldu. Tuna nehri üzerinde ticaret gemileri işletti. Yolcu taşıyan, kiracılık eden ve şoselerde işleyen posta arabaları ve paytonlar imal eden bir fabrika kurdurdu. Müslüman ve hristiyan kimsesiz çocuklar için Rusçuk ve Sofya'da birer ıslahhane açtı. «Tuna» adlı bir vilâyet gazetesi neşretti. Çerkes ve Kırım göçmenlerinin vilâyet dahilinde yerleştirilmesi için gayret gösterdi. Hükümet dairelerinin, hapishânelerin ve belediyelerin tanzimi ile uğraştı. Vergi işlerinde âdilâne usuller getirdi. Hazine alacaklarının senesi içinde tahsilini mümkün kıldı. 1282/1865-66 senesi geliri büyük bir artış gösterdi. Midhat Paşa'nın Tuna vâililiğindeki başarıları üzerine, 1865 yılından itibaren vilâyet usulünün bütün imparatorlukta kademeli olarak uygulanmasına başlandı³.

Midhat Paşanın, Tuna vâililiği esnasında giriştiği önemli çabalardan biri de, şimdiye kadar gözden kaçmış ve yeterince değerlendirilmemiş olan, Tuna vilâyet arşivinin kurulması, bunun için bir bina inşası, belgelerin iyi bir şekilde muhafazası hakkındaki girişimidir. Başbakanlık Arşivi'nde bulunan birkaç belge bu girişimi ve gelişmeyi açıkça ortaya koymaktadır. Konu, Midhat Paşa'nın yaptığı reformlar ve yenilikler yönünden olduğu kadar, Türk arşivcilik tarihi bakımından da önem taşımaktadır.

Aynı tasnif numarası altında bulunan, sunacağımız dört belgeden ilki, Tuna vâlisi Midhat Paşa'nın sadârete takdim ettiği arzıdır. Bu arza göre; «vilâyet merkezindeki gerekli belgelerin ve senedlerin konması ve saklanması için hükümet konağı civarında daha önce teşkil olunmuş olan küçük bir yer yetersizdir. Buranın âdi ve küçük bir yer olması, bazı binalara bitişik bulunması sebebiyle, hiçbir suretle idareye ve emniyete kâfi değildir. Vilâyet merkezinde devamlı olarak yirmi otuz bin keselik evrak mevcut olduğu gibi, bilhassa maliye işlerindeki yeni düzenlemeler icâbınca, yıllık olarak, seksen yüz bin keselik mühim senedler maliyede toplanmaktadır. Bir kaza vukuunda, bütün bu önemli belgelerin yok olması, vilâyetin esas kayıtlarının mahv ve perişanlığına yol açacaktır. Sonradan bunları yerine koymak ihtimali de yoktur. Bu bakımdan, evrak, senet

³ Tuna vilâyetindeki reformlar hk.; Ali Haydar Midhat, *aynı eser*, s. 26-61; Roderic H. Davison, *ibidem*, pp. 144-157; Enver Ziya Karal, *aynı eser*, s. 154-156; M. Tayyib Gökbilgin, *aynı makale*, s. 272-273; Ahmed Midhat, *Üss-i inkılâb*, İstanbul 1294-1295, s. 105-106.

ve kayıtların konması ve muhafazası için geniş ve emin bir arşiv yaptırılması elzemdir. Mutasarrıflık konağı yanında, böyle bir arşiv için elverişli yer bulunduğundan, gereken emir verildiği takdirde nihayet kırk bin kuruluşluk bir masrafla bir arşiv binası yapılması mümkündür. Sonunda, usulü üzere masraf defterinin takdim kılınması ve arşiv binasının inşası için müsaade verilmesi yüksek emirlerinize bağlıdır» denilmektedir. Bundan sonra, konu, ikinci ve üçüncü belgede görüldüğü üzere, Meclis-i vâlâ'ya ve Maliye Nezâreti'ne gönderilmiştir. Meclis-i vâlâ'nın onayı üzerine, gerekli masrafın yapılabilmesi için, işin mâlî yönü Mâliye Nezâreti'ne havale edilmiştir. Dördüncü belge sadâretin hükümdara arzı olup, Midhat Paşa'nın müracaatı, Meclis-i vâlâ'nın mazbatası ve Maliye nezâreti'nin görüşü ile birlikte sunulmuştur. Sadâret arzının altına, 16 zilhicce 1284/9 nisan 1868 tarihi ile İrâde-i seniyyesi çıkmış ve gereken izin verilmiştir. Arşiv binasının inşası için gerekli olan paranın harcanmasına, bunun sonucu usulüne uygun olarak masraf defterinin tanzim ile gönderilmesine müsaade edilmiştir. Bunun sonucu, vilâyet arşivinin kurulmasına başlanmıştır⁴.

Aşağıda bu dört belgeyi transkripsiyonla aynen yayınlıyoruz :

1. belge; Tuna vâlisi Midhat Paşa'nın sadârete arzı;

«Makâm-ı celîl-i sadâret-i 'uzmâya

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Merkez-i vilâyetde evrâk-ı lâzime ve senedâtın vaz' ve hıfz için vilâyet hükümet konağı civarında kable't-teşkil bir küçük evrâk hazinesi yapılmış ve şimdiye kadar evrâk-ı sahiha ve gerek senedât-ı sâire burada hıfz edilmekte bulunmuş ise de mahall-i mezkûr 'âdi bir küçük dükkan nev'inden olmasıyla beraber bazı ebniyeye dahi mülâhık olmağın hiç bir sûretle emniyete ve idâreye kâfi olmayub halbuki merkezde 'ale'd-devâm yirmi otuz bin kiselik evrâk-ı sahiha mevcut olduğu gibi muahhâren vilâyetin umûr-ı mâliyesince icrâ buyurulan ta'dilât icâbınca senevî seksen yüz bin kiselik senedât-ı mühimme dahi orada hıfz olunmakda olmasıyla Hudânegerde bir kaza zuhûrunda vilâyetin bunca evrâk ve senedâtı bi'l-küllîye esâs kuyudâtı mahv ve hebâ olarak sonradan yerine konulmak ihtimâli olmadığına binâen evrâk ve senedât-ı merkûmenin vaz' ve hıfzı için vâsi' ve emin bir mahzen yaptırılması mertebe-i vücûbda olduğundan ve mutasarrıflık konağı yanında ebniyeden hâli

4 Başbakanlık Arşivi, *İrâde Tasnifi*, Şurâ-yı devlet 1284, No. 28, lef 3.

bu şekilde böyle bir mahzen inşâsına elverişli mahall bulunduğundan muvâfık-ı re'y ve irâde-i 'aliyye-i fahimâneleri buyurulduğu halde mahall-i mezkûre nihayet kırk bin guruş masraf dâiresinde kârgir bir evrâk mahzeni yapılmak ve hitâmında usûlî vechle masraf defteri takdim kılınmak üzere inşâsı için i'tâ-yı me'zûniyet buyurulması bâbında emr-ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Vâli-i vilâyet-i

fî 11 şevval sene (12)84

Tuna

fî 24 kânun-ı sâni sene

Midhat

(12)83 »

2. belge; Meclis-i vâlâ-yı ahkâm-ı adliyye'nin mazbatası;

«Tuna vilâyeti merkezinde bulunan evrâk hazinesi 'âdi bir küçük mahall olmasıyla beraber ba'zı ebniyeye dahi mülâhık olmak hasebiyle hiç bir suretle emniyete ve idâreye kâfi olmadığından nihayet kırk bin guruş masrafla kârgir bir evrâk mahzeni inşâsına me'zûniyet verilmesi mahallinden bâ-tahrirât inhâ olunmuş ve ol-bâbda Mâliye Nezâret-i celilesiyle cereyân eden muhâberenin cevâbında dahi sûret-i ma'rûza tervic ve tasdik edilmiş olub vâkı'â evrâk ve senedât-ı mühimme-i vilâyetin vaz' ve hıfzı için vâsi' ve emin bir mahzen yaptırılması mertebe-i lüzûm ve vücûbda olarak istenilen masraf dahi hadd-i i'tidâlde görünmüş olmağın ber-vech-i iş'âr nihayet kırk bin guruş sarf edilmek ve hitâmında usûlî vechle defteri gönderilmek üzere münâsib ve emniyetli mahalde öyle bir evrâk mahzeninin inşâsına ruhsatı hâvi mahalline emirnâme-i sâmi tas-tiriyle hazinece tesviye-i muktezâsının nezâret-i müşâriin-iley-hâya havâlesi tezekkür kılındı Ol-bâbda emr-ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir

fî 6 zilhicce sene (1)284 ve

fî 18 mart sene (1)284 »

Mühürler

3. belge; Mâliye Nezâreti'ne yazılan yazı ve cevabı;

«Mâliye Nezâret-i celilesine

Devletlü efendim hazretleri

Nihayet kırk bin guruş dâiresinde kârgir olarak bir evrâk mahzeni inşâsına usûlî vechle ba'dehu defteri gönderilmek üzere mezûniyet i'tâsı ifâdesine dâir Tuna vâliliğinin Meclis-i vâlâ-yı ahkâm-ı 'adliyye'ye havâle buyurulan tahrirâtı leffen

tesyir kılınmış olmağla sûret-i iş'âra nazaran icâbının icrâ ve ifâde buyurulması bâbında emr-ü irâde efendimindir

Kâmil

fi 22 şevval sene (1)284

fi 4 şubat sene (1)283

Ma'rûz-ı çâkerleridir ki

Müfâd-ı emr-ü iş'âr-ı sâmi-i cenâb-ı riyâset-penâhileri ve melfûf tahrirât müeddâ-yı rehîn-i ikan-ı 'âcizânem olub tahrirât-ı mezkûrede esbâb-ı ma'rûzadan dolayı zıkr olunan mahzenin evrâk ve senedât-ı mühimme-i vilâyetin hıfzı için inşâsına şiddet-i lüzûm gösterilmesiyle ber-mûceb-i iş'âr ba'dehu mıkdâr-ı masârifini mübeyyin defteri gönderilmek üzere mahzen-i mezkûrun ol-mıkdâr masraf dâiresinde inşâsı muvâfık-ı re'y-i sâmi-i hıdivileri buyurulduğu halde mahalline me'zûniyet ve cânib-i hazineye dahi ma'lûmât itâ buyurulması icâb-ı maslahatdan olarak mezkûr tahrirât leffen i'âde ve takdim kılınmış olmağın ol-bâbda emr-ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

Bende

fi gurre-i zilka'de sene (12)84

Rüşdü

ve fi 13 şubat sene (12)83 »

4. belge; Sadriâzamın Padişaha arzı ve Irâde-i seniyye;

«Atûfetlü Efendim Hazretleri

Şurâ-yı devletin mazbata-i ma'rûzası me'âlinden müstebân olduğu vechle Tuna vilâyeti merkezinde bulunan evrâk hazinesi 'âdi bir küçük mahall olmak ve ba'zı ebniyyeye dahi mülâhık bulunmak hasebiyle hiç bir sûretle emniyete ve idâreye kâfi olmadığından ber-mûceb-i inhâ nihâyet kırk bin gurus sarf edilmek ve hitâmında usûlü vechle defteri gönderilmek üzere münâsib ve emniyetli mahalde bir evrak mahzeninin inşâsına ruhsatı hâvî mahalline tahrirât tastiriyle hazinece tesviye-i muktezâsının Mâliye nezâret-i celilesine havâlesi tezekkür kılınmış ise de ol-bâbda her ne vechle emr-ü irâde-i seniyye-i hazret-i Pâdişâhî müte'allık ve şeref-sudûr buyurulur ise ana göre hareket olunacağı beyâniyle tezkire-i senâveri terkimine ibtidâr kılındı efendim

M

fi 15 Z sene (12)84

Ma'rûz çâker-i keminelere ki

Enmele zîb-i tevkîr olan işbu tezkire-i sâmiye-i âsâfânele-riyle mârrü'l-beyân mazbata manzûr-ı ma'âlimevfûr-i hazret-i

Şâhâne buyurulmuş ve tezekkür ve istizân olunduğu üzere ruhsatı hâvî mahalline tahrirât tastiriyle hazinece tesviye-i muktezâsının nezâret-i müşârün-ileyhâya havalesi şeref-sünuh ve sudûr buyurulan emr-ü irâde-i mehâsin-âde-i cenâb-ı şehinsâhi mantûk-ı münifinden olarak sâlifü'z-zikr mazbata yine taraf-ı eşref-i sadâret-penâhîlerine i'âde kılınmış olmağla ol-bâbda emr-ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

fî 16 Z (ilhicce) sene (12) 84 »

